

The University of Tehran Press

The Role of the Government in Regulating and Monitoring Food Security

Vali Rostami¹ | Seyed Mostafa Ahmadi²

1. Prof., Department of Public Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: vrostami@ut.ac.ir
2. MA. in Public Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: s.mostafa.ahmadi@ut.ac.ir

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	Ensuring "food security" is one of the governmental responsibilities that governments have not retreated from actively engaging in. Article 3 of the Constitution, the general policies of the system, and various laws and regulations address "food security" and the methods of governmental regulatory interventions in this area. However, the proximity and overlap with similar terms such as "food safety," "nutrition," and "the right to food," along with the lack of a comprehensive and clear understanding, have posed challenges to the government's regulatory function in this domain. This paper, through an analytical-descriptive method and a theoretical and clarifying examination of the general policies of the system and laws related to food security, addresses the question of how the government performs its regulatory duties in the area of food security. The absence of a unified policy in the regulation of food security, the lack of a precise and distinct understanding of similar concepts, and the multiplicity of responsible agencies and overlap of duties among regulatory and supervisory institutions in this area create challenges for food security in Iran.
Pages: 1655-1676	
Received: 2023/07/09	
Received in Revised form: 2023/09/25	
Accepted: 2024/05/06	
Published online: 2025/09/23	
Keywords: <i>food security, food safety, nutrition, regulation, right to food.</i>	
How To Cite	Rostami, Vali; Ahmadi, Seyed Mostafa (2025). The Role of the Government in Regulating and Monitoring Food Security. <i>Public Law Studies Quarterly</i> , 55 (3),1655-1676. DOI: https://doi.com/10.22059/jpls.q.2024.361695.3345
DOI	10.22059/jpls.q.2024.361695.3345
Publisher	The University of Tehran Press.

نقش دولت در تنظیم‌گری و نظارت بر امنیت غذایی

ولی رستمی^۱ | سید مصطفی احمدی^۲✉

۱. استاد گروه حقوق عمومی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: vrostami@ut.ac.ir
۲. نویسنده مسئول؛ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: s.mostafa.ahmadi@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی صفحات: ۱۶۷۶-۱۶۵۵ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۱۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۷ تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱ کلیدواژه‌ها: امنیت غذایی، ایمنی غذایی، تغذیه، تنظیم‌گری، حق بر غذا.	تأمین «امنیت غذایی» از جمله وظایف حاکمیتی است که دولت‌ها از حضور فعالانه در آن عقب‌نشینی نکرده‌اند. اصل ۳ قانون اساسی، سیاست‌های کلی نظام و قوانین و مقررات متعدد، به «امنیت غذایی» و روش مداخله‌های تنظیم‌گرانه دولت در آن پرداخته‌اند؛ اما نزدیکی و تداخل آن به اصطلاحات مشابهی مانند «ایمنی غذایی»، «تغذیه» و «حق بر غذا» و نبود برداشت جامع و مانع، کارکرد تنظیم‌گری دولت در این حوزه را با چالش روبه‌رو کرده است. این مقاله با روش تحلیلی - توصیفی و بررسی نظری و تنقیحی سیاست‌های کلی نظام و قوانین حوزه امنیت غذایی، به این سؤال می‌پردازد که دولت، وظیفه تنظیم‌گری خود را در حوزه امنیت غذایی به چه ترتیب انجام می‌دهد؟ نبود سیاست واحد در حوزه تنظیم‌گری امنیت غذایی، فقدان برداشت دقیق و متمایز از مفاهیم مشابه و همچنین تعدد دستگاه‌های متولی و تداخل وظایف نهادهای تنظیم‌گر و نظارتی در این حوزه، تأمین امنیت غذایی در ایران را با چالش روبه‌رو می‌کند.
استناد	رستمی، ولی؛ احمدی، سید مصطفی (۱۴۰۴). نقش دولت در تنظیم‌گری و نظارت بر امنیت غذایی. <i>مطالعات حقوق عمومی</i> ، ۵۵ (۳)، ۱۶۷۶-۱۶۵۵. DOI: https://doi.com/10.22059/jpls.2024.361695.3345
DOI	10.22059/jpls.2024.361695.3345
ناشر	مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

تأمین «امنیت غذایی» از پیش‌شرط‌های توسعه و سلامت جامعه و همچنین عامل بسیار مهمی در برقراری ثبات، رفاه، صلح و امنیت در عرصه داخلی و بین‌المللی است. تأمین و تضمین امنیت غذایی در بین اولویت‌های توسعه‌ای از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و یکی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه‌یافتگی کشورها محسوب می‌شود. در مقابل، «ناامنی غذایی» از جمله عواملی است که می‌تواند با دامن زدن به بی‌ثباتی‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی شالوده‌های یک نظام سیاسی و اجتماعی را فرو ریزد. ناامنی غذایی نشان از ناکارآمدی نسبی یک نظام سیاسی و اجتماعی دارد. تحولات اخیر جهانی از جمله همه‌گیری کرونا و به‌خصوص جنگ اوکراین که آسیب‌های بسیاری به زیرساخت‌های غذایی کشورهای جهان وارد آورده، لزوم توجه ویژه و همگانی به مقوله امنیت غذایی را آشکار ساخته است. روسیه و اوکراین بازیگران مهمی در عرصه کشاورزی بین‌المللی هستند و در مجموع نزدیک به ۱۲ درصد از تمامی مواد غذایی صادرشده در جهان را به خود اختصاص می‌دهند. آنها تأمین‌کنندگان عمده کالاهای اساسی کشاورزی از جمله گندم، ذرت و روغن آفتابگردان هستند و این دو کشور روی هم بیش از ۵۰ درصد غلات لازم برای شمال آفریقا و خاورمیانه را تأمین می‌کنند. نبرد بین این دو کشور و همچنین تحریم‌های اقتصادی علیه روسیه تأثیر بسیاری بر مقوله امنیت غذایی در جهان داشته است، به‌طوری‌که کمیسیون اروپا تخمین می‌زند که باید ۲۵ میلیون تن گندم جایگزین شود تا نیازهای غذایی در سراسر جهان در فصل جاری و آینده تأمین شود (EPRS, 2022: 1).

سازمان غذا و کشاورزی ملل متحد^۲ در آخرین تعریف خود که نتیجه اجلاس جهانی غذا در سال ۱۹۹۶ بود آن را چنین تعریف می‌کند: «امنیت غذایی آنگاه وجود دارد که همه مردم در تمامی ایام به غذای کافی و سالم و مغذی دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته و غذای در دسترس نیز باید بتواند نیازهای یک رژیم تغذیه سازگار با ترجیحات آن جامعه از نظر مذهبی و فرهنگی را برای زندگی فعال و سالم فراهم آورد» (FAO, 2001: 4-5).

این مقاله با مراجعه به سیاست‌های کلی نظام و قوانین معتبر در پی پاسخ به این پرسش است که دولت در ایران وظیفه تنظیم‌گری خود را در حوزه امنیت غذایی به چه ترتیب و مستند به چه مبانی قانونی و با چه ابزارهایی انجام می‌دهد و چه نقاط ابهامی در این حوزه وجود دارد؟

بر همین اساس و برای نیل به پاسخ برای پرسش این نوشتار، در ابتدا، از طریق مطالعه تطبیقی تلاش بر آن است که مفهوم امنیت غذایی تبیین و مرزهای آن از سایر مفاهیم مشابه مشخص شود. در

1. European Parliamentary Research Service, EPRS

2. Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO

ادامه برای دستیابی به تصویری از وضعیت فعلی کشور در حوزه تنظیم‌گری امنیت غذایی و احصای وظایف و اختیارات نهادهای متولی آن مستنبط از قوانین و مقررات، قوانین مرتبط با امنیت غذایی از ابتدای تاریخ قانونگذاری در کشور از سال ۱۲۸۵ تا سال ۱۴۰۲ بررسی شده و پس از استخراج احکام قانونی مرتبط و تمیز موارد معتبر از نامعتبر، به تحلیل احکام قانونی معتبر پرداخته شده است. این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی نگاشته شده و روش جمع‌آوری مطالب آن، کتابخانه‌ای است.

۲. ماهیت و مبنای امنیت غذایی

طی تاریخ، تلاش‌های متعددی برای تعریف امنیت غذایی انجام گرفته است. اولین نمودهای نگرانی در مورد امنیت غذایی به «کنفرانس غذا و کشاورزی» در هات‌اسپرینگ در سال ۱۹۴۳ برمی‌گردد. در این کنفرانس بر مفهوم «تأمین ایمن، کافی و مناسب غذا برای همگان» تأکید شد (Napoli et al., 2011: 1-7). از آن زمان تاکنون امنیت غذایی مورد توجه بوده و تحولات مفهومی متعددی را پشت سر گذرانده است. تاکنون بالغ بر ۲۰۰ تعریف در نوشته‌های منتشرشده از امنیت غذایی شناسایی شده است (Maxwell & Smith, 1992: 1-72).

۱.۲. مفهوم امنیت غذایی و تبیین وضعیت کشور

خاستگاه اصطلاح امنیت غذایی به بحران غذا در جهان در اوایل دهه هفتاد میلادی برمی‌گردد. در آغاز این دهه، تولید مواد غذایی در کشورهای در حال توسعه کاهش یافت و سبب کاهش ثبات و تعادل بین جمعیت و غذا در جهان شد (قریب، ۱۳۹۱: ۳۴۵-۳۷۰). در این عصر، بحران‌های جهانی غذا، مفهوم امنیت غذایی را به سطح اطمینان از در دسترس بودن غذا (Pinstруп-Andersen, 2009: 1) و ثبات قیمت مواد غذایی اساسی را که به دلیل نوسانات شدید قیمت کالاهای کشاورزی و تلاطم در بازارهای ارز و انرژی در آن زمان به شدت بی‌ثبات بود، تقلیل داد (FAO, 2009: 1).

در اجلاس جهانی غذا در سال ۱۹۷۴ «امنیت غذایی» بدین ترتیب تعریف شد: «امکان دسترسی مستمر به منابع غذایی کافی و واجد مواد غذایی اصلی در جهان به منظور پاسخ دادن به رشد پایدار مصرف غذا و خنثی کردن نوسانات در تولید و قیمت‌ها» (UN, 1975: 5-16). اما درک عمیق‌تر از بحران امنیت غذایی، به تحول و تکمیل تعریف فائو از امنیت غذایی منجر شد و امنیت غذایی شامل دسترسی مطمئن افراد آسیب‌پذیر به منابع موجود غذایی دانسته شد. همچنین دسترسی اقتصادی به غذا (به معنای توان مالی تهیه مواد غذایی) وارد مفهوم امنیت غذایی شد (Peng, Berry, 2019: 2). بنابراین در دهه هفتاد میلادی مفهوم امنیت غذایی متشکل از دو جزء بود: ۱. دسترسی به غذا در سطح محلی، ملی و منطقه‌ای و ۲.

1. Hot Springs Conference of Food and Agriculture in 1943

استحقاق غذا و توانایی افراد به‌منظور به‌دست آوردن غذا؛ یعنی مردم به‌دلیل عرضه ناکافی غذایی گرسنه نیستند، بلکه آنها منابع کافی از جمله پول برای تهیه غذا ندارند (Saad, 1999: 1).

تعریف فائو از امنیت غذایی در سال ۱۹۸۳ عبارت بود از: «حصول اطمینان از اینکه همه مردم در همه زمان‌ها هم دسترسی فیزیکی و هم اقتصادی به غذای اساسی مورد نیاز خود دارند». در این تعریف تجدیدنظریافته، تلاش بر این بود تا اطمینان حاصل شود که همه مردم در هر زمان هم دسترسی فیزیکی و هم اقتصادی به غذای اساسی مورد نیاز خود دارند (FAO, 2006: 1). همچنین بانک جهانی در سال ۱۹۸۶ امنیت غذایی را چنین تعریف کرد: «امنیت غذایی عبارت است از دسترسی مردم به غذای کافی در تمام اوقات به‌منظور زندگی سالم» (Word Bank, 1986: 1).

اجلاس جهانی غذا نیز که در سال ۱۹۹۶ برگزار شد، آخرین تعریف فائو از امنیت غذایی را به این شرح اعلام کرد: امنیت غذایی آنگاه وجود دارد که همه مردم در تمامی ایام به غذای کافی و سالم و مغذی دسترسی فیزیکی و اقتصادی داشته باشند و غذای در دسترس نیز باید بتواند نیازهای یک رژیم تغذیه سازگار با ترجیحات آن جامعه از نظر مذهبی و فرهنگی را برای زندگی فعال و سالم فراهم آورد (FAO, 2001: 4-5). این تعریف بر سه عنصر «موجود بودن غذا»^۱، «دسترسی به غذا»^۲ و «پایداری در دریافت غذا»^۳ استوار است. عنصر موجود بودن غذا، تنها به میزان مواد غذایی در مرزهای ملی که در گذشته عنصر اصلی امنیت غذایی بود، تکیه ندارد و امروزه شامل تولید (عرضه داخلی) و واردات مواد غذایی نیز است (Shaw, 1945: 12). مفهوم «دسترسی به غذا» نیز دسترسی فیزیکی و اقتصادی به منابع مالی جهت تأمین اقلام غذایی مورد نیاز جامعه است و عنصر «پایداری در دریافت غذا» به ثبات و پایداری دریافت مواد غذایی مغذی مورد نیاز و مورد تأیید جامعه اشاره دارد (قریب، ۱۳۹۱: ۳۴۵-۳۷۰). در سال ۲۰۰۲ میلادی واژه «اجتماعی» به این تعریف فائو افزوده شد. در سال ۲۰۰۹، برنامه جهانی غذای ملل متحد تعریف دیگری را پیشنهاد داد که در آن امنیت غذایی شرایطی بود که در آن همه مردم در هر زمان از گرسنگی رها باشند (WFP, 2009: 170). در سال ۲۰۰۴، مجموعه‌ای از دستورالعمل‌های داوطلبانه برای حمایت از تحقق تدریجی حق غذای کافی در زمینه امنیت غذایی ملی توسط یک کارگروه بین‌دولتی زیر نظر شورای فائو تدوین شد (FAO, 2006: 1). تعریف مورد پذیرش فائو و جامعه جهانی در خصوص مفهوم امنیت غذایی در حال حاضر همان تعریف سال ۱۹۹۶ است، همان‌گونه که در گزارش «وضعیت امنیت غذایی و تغذیه در جهان» در سال ۲۰۲۳ منتشر شده، تعریف مذکور همچنان مورد پذیرش است و تحولی در مورد آن رخ نداده است.

-
1. Availability
 2. Access to food
 3. Stability

امنیت غذایی از نظر ابعاد و شمولیت دارای چهار بعد است که در سطوح: ۱. موجود بودن (سطح ملی)، ۲. در دسترس بودن (سطح خانوار)، ۳. قابل استفاده بودن (سطح فردی)، ۴. ثبات (یک بعد زمانی که همه ابعاد را تحت تأثیر قرار می‌دهد) تعریف می‌شود. برای دستیابی به امنیت غذایی کامل، امنیت غذایی باید در هر چهار سطح موجود باشد. تحولات جدید بر اهمیت پایداری در امنیت غذایی تأکید دارد و پایداری را به‌عنوان بعد بلندمدت امنیت غذایی (بعد پنجم) در نظر می‌گیرد (Peng & Berry, 2019: 2). تفاوتی که بین مفهوم ثبات و پایداری در نظر گرفته می‌شود کوتاه‌مدت بودن و بلندمدت بودن این دو بعد است. مقوله شاخص‌های جهانی برای اندازه‌گیری امنیت غذایی بسیار چالش‌برانگیزند. این شاخص‌ها باید به‌طور گسترده، صحیح، منطقی و عینی پذیرفته شوند و در زمان و مکان همگن باشند. اما ممکن است شاخص‌های مختلفی برای سطوح مختلف امنیت غذایی اعمال شود. شاخص‌های مناسب برای امنیت غذایی جهانی باید قابل اعتماد، قابل تکرار برای بیشتر کشورهای جهان باشد؛ اما با وجود گذشت چندین سال از پیدایش و تکامل مفهوم امنیت غذایی، هیچ توافق پذیرفته‌شده‌ای در خصوص اینکه کدام مورد از این شاخص‌ها بهترین شاخص برای امنیت غذایی‌اند، وجود ندارد (Prosekov, 2018: 73-76). اندازه‌گیری امنیت غذایی طی سال‌ها توسط فائو بیشتر بر اساس کمبود انرژی و کمبود پروتئین بود. بعدها فائو از شاخص پارامتریک استفاده کرد. همچنین این سازمان از آمار شیوع سوءتغذیه برای نظارت بر امنیت غذایی در جهان استفاده می‌کند. هم‌اکنون گزارش سالانه فائو از «وضعیت ناامنی غذایی در جهان» سال‌هاست به‌عنوان گزارش رسمی ناامنی غذایی در سراسر جهان در نظر گرفته می‌شود.

با وجود امید به خروج جهان از بحران همه‌گیری کووید-۱۹ در سال ۲۰۲۱ و امید به بهبود وضعیت امنیت غذایی، نرخ گرسنگی در جهان در سال ۲۰۲۱ بیشتر شد. با اینکه نرخ سوءتغذیه از سال ۲۰۱۵ نسبتاً بدون تغییر باقی مانده بود، اما شیوع سوءتغذیه^۱ از ۸/۰ به ۹/۳ درصد افزایش یافت. از ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۰ و با سرعت کمتری در سال ۲۰۲۱ به ۹/۸ درصد افزایش یافت. برآورد می‌شود که بین ۷۰۲ تا ۸۲۸ میلیون نفر در سال ۲۰۲۱ تحت تأثیر گرسنگی^۲ قرار گرفته‌اند. این تعداد از زمان شیوع بیماری همه‌گیر کووید-۱۹ حدود ۱۵۰ میلیون افزایش یافته است. همچنین تخمین زده می‌شود که نزدیک به ۶۷۰ میلیون نفر در سال ۲۰۳۰ همچنان دچار سوءتغذیه خواهند بود (FAO, 2022: 10). حدود ۲/۳ میلیارد نفر در جهان در سال ۲۰۲۱ به‌طور متوسط یا شدید دچار ناامنی غذایی بودند و نزدیک به ۴۰ درصد از افراد تحت تأثیر ناامنی غذایی متوسط یا شدید در جهان با ناامنی غذایی در سطوح شدید مواجه بودند. شیوع ناامنی غذایی شدید از ۹/۳ درصد افزایش در سال ۲۰۱۹ به ۱۱/۷ درصد در سال ۲۰۲۱ یافته است. همچنین گرسنگی جهانی، که با شیوع سوءتغذیه سنجیده می‌شود، از سال ۲۰۲۱ تا ۲۰۲۲ نسبتاً

1. Prevalence of Undernourishment
2. Hunger

بدون تغییر باقی مانده است، با وجود همه‌گیری کرونا و تبعات اقتصادی ناشی از آن و همچنین وقوع جنگ در اوکراین و افزایش قیمت‌های مواد غذایی، نهاده‌های کشاورزی و انرژی همگی در مناطق مختلف با تأثیرات متفاوت عمل کرده‌اند، برآوردهای جدید نشان می‌دهد که گرسنگی دیگر در سطح جهانی در حال افزایش نیست. اما هنوز بسیار بالاتر از سطح قبل از همه‌گیری COVID-19 است و حدود ۹/۲ درصد از جمعیت جهان در سال ۲۰۲۲ را تحت تأثیر قرار داده است (در مقایسه با ۷/۹ درصد در سال ۲۰۱۹) و از مسیر رسیدن به هدف توسعه پایدار دور است (FAO, 2023: 18).

از سال ۲۰۲۱ تا ۲۰۲۲، پیشرفت‌هایی در جهت کاهش گرسنگی در آسیا و آمریکای لاتین حاصل شد، اما گرسنگی همچنان در غرب آسیا، دریای کارائیب و تمام مناطق فرعی آفریقا در حال افزایش است. بر اساس پیش‌بینی‌های فائو تقریباً ۶۰۰ میلیون نفر در سال ۲۰۳۰ به‌طور مزمّن دچار سوء تغذیه خواهند شد. این حدود ۱۱۹ میلیون نفر بیشتر از شرایطی بود که در آن نه بیماری همه‌گیر و نه جنگ در اوکراین رخ نداده بود. این موضوع یکی از چالش‌های اصلی در مقابل دستیابی به اهداف توسعه پایدار^۱ به‌خصوص در قاره آفریقا خواهد بود.

بر اساس گزارش سال ۲۰۲۳ فائو، اصلی‌ترین چالش‌های حوزه امنیت غذایی عبارت‌اند از: دسترسی بیشتر به غذاهای ارزان‌تر، راحت، از پیش آماده‌شده و فست‌فود، اغلب پرانرژی و سرشار از چربی‌ها، قندها و یا نمک که می‌تواند سبب سوءتغذیه شود، دسترسی ناکافی به سبزیجات و میوه‌ها برای برآوردن نیازهای روزانه رژیم‌های غذایی سالم برای همه؛ حذف کشاورزان کوچک از زنجیره ارزش رسمی؛ و از دست رفتن اراضی و سرمایه‌های طبیعی در اثر گسترش شهری (FAO, 2023: 18).

طبق آمارهای FAO (جدول ۱) نرخ شیوع سوءتغذیه در ایران رو به کاهش است و همچنین ناامنی شدید غذایی از سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۱۶ تا سال‌های ۲۰۱۹-۲۰۲۱ مسیر کاهشی را طی کرده است و همچنین ناامنی غذایی متوسط نیز طی این سال‌ها نرخ کاهشی را تجربه کرده است (FAO, 2022: 10).

۲.۲. مفاهیم مشابه با امنیت غذایی

امنیت غذایی^۲ با مفاهیمی چون «حق بر غذا»^۳، «ایمنی غذایی»^۴ و «تغذیه»^۵، با وجود تفاوت‌های ماهوی، ارتباطی ناگسستنی دارند. امنیت غذایی زمانی محقق می‌شود که همه افراد در هر زمان دسترسی فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی به غذای مغذی، سالم و کافی که نیازها و اولویت‌های غذایی آن‌ها را برای

1. Sustainable Development Goals, SDG

2. Food Security

3. The Right to Food

4. Food Safety

5. Nutrition

زندگی سالم و فعال تأمین کند، داشته باشند و در مقابل «ناامنی غذایی» زمانی وجود دارد که افراد دسترسی اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی به غذا با شرایطی که پیش از این توصیف شد، نداشته باشند (FAO, 2003: 3-6).

۱.۲.۲. حق بر غذا

«حق بر غذا به معنی دسترسی مستمر، پایدار و بدون محدودیت است که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به غذایی که هم از نظر کیفیت و کمیت مناسب و مطابق با شرایط فرهنگی جامعه فرد مصرف‌کننده است. به‌نحوی که زندگی او را در بعد روانی و جسمانی و سطوح فردی و جمعی تضمین کند و تأمین آن به میزان کافی، مناسب و بدون دغدغه باشد» (فروغی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۵). این حق همچنین شامل دسترسی به منابع و ابزارهایی برای تأمین معیشت هر فرد است و رابطه نزدیکی با حق بشری دیگری به نام رهایی از گرسنگی دارد. معیاری که حق بر غذای کافی با آن سنجیده می‌شود، دسترسی به غذای کافی دارای کمیت و کیفیت مناسب و استاندارد است، درحالی‌که معیار حق بر رهایی از گرسنگی، نبود گرسنگی ولو با تغذیه بی‌کیفیت است. تعهد دولت‌ها برای تحقق رهایی از گرسنگی، فوری و در حق بر غذا، تدریجی و برنامه‌ای است. در اهمیت این حق‌ها همین بس که نقض آنها، تهدیدی علیه صلح و امنیت بین‌المللی توصیف شده است (Golay, 2009: 13).

مهم‌ترین مستند حق بر غذا و رهایی از گرسنگی «میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی» است (CESCR, 1999: Para. 1). رهایی از گرسنگی برای دولت‌های عضو میثاق یک تعهد الزام‌آور حقوقی ایجاد می‌کند (CESCR, 1984: Art. 11) و این دولت‌ها مکلف به وصول به حداقل‌های لازم برای تضمین رهایی افراد از گرسنگی و فراهم ساختن زمینه‌های تحقق تدریجی حق بر غذای کافی افراد هستند. در بند ۱ ماده ۱۱ میثاق، از حق بر غذا یاد شده و حق بر رهایی از گرسنگی در بند ۲ ماده ۱۱ میثاق به رسمیت شناخته شده است. حق از رهایی از گرسنگی، تنها حقی است که در اسناد بین‌المللی از آن به‌عنوان یک «حق بنیادین» یاد شده است. وصف بنیادین دادن به حق بر رهایی از گرسنگی به‌دلیل نقش اساسی آن در بهره‌مندی افراد از سایر حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و حقوق مدنی و سیاسی است، زیرا در صورت برطرف نشدن نیازهای اولیه و اساسی حیات انسانی هیچ‌گاه زمینه تحقق سایر حقوق انسانی که لازمه رشد فکری و معنوی انسان است، فراهم نمی‌آید (ابراهیم گل، ۱۳۷۸: ۲۲۳). «کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی» در سال ۱۹۹۹ برای توضیح این مفاهیم و ارائه تعریفی از آنها تفسیر عمومی شماره ۱۲ را تصویب کرد، هرچند تفاسیر عمومی کمیته از نظر حقوقی الزام‌آور نیستند، اما به‌نحو گسترده‌ای مورد توجه و استناد قرار می‌گیرند (اکبری، ۱۳۹۰: ۳۱).

حق بر غذا در حقوق بین‌الملل بشر در اسناد الزام‌آور دیگری نیز مورد تصریح قرار گرفته است. اولین بار این حق در ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر مطرح شد.^۱ پس از آن در کنوانسیون‌های متعدد از قبیل کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹ در خصوص رفتار با اسرای جنگی، کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹ راجع به حمایت از غیرنظامیان در زمان مخاصمات^۲، پروتکل اول و دوم الحاقی بر کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو، کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان، کنوانسیون حقوق کودک، اعلامیه مردمان بومی به حق برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی، اعلامیه حق توسعه، کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت نیز مورد تأکید قرار گرفت.

امنیت غذایی بر خلاف حق بر غذا و رهایی از گرسنگی در اسناد بین‌المللی الزام‌آور صریحاً مورد تأکید قرار نگرفته است. مستند الزام دولت‌ها به تأمین امنیت غذایی در حقوق بین‌الملل بشر را باید حق بر غذا و رهایی از گرسنگی دانست و برای توجیه تعهد دولت‌ها به اسناد الزام‌آوری مراجعه کرد که تأمین حق بر غذا را تضمین می‌کنند. در نهایت می‌توان گفت که بین مفهوم امنیت غذایی و حق بر غذا و رهایی از گرسنگی با وجود تفاوت، پیوستگی و وابستگی مبنایی موجود بین این دو مفهوم را کاملاً آشکار می‌سازد و تعهد حقوقی تلاش برای حفظ امنیت غذایی از حق بر غذا و حق رهایی از گرسنگی نشأت می‌گیرد.

۲.۲.۲. ایمنی غذایی

ایمنی غذایی حفظ و نگهداری غذا از هر آلودگی است که برای سلامت مصرف‌کنندگان مضر باشد (رضی کردمحل، ۱۳۹۷: ۹۶) و به روش‌ها و استانداردهایی اطلاق می‌شود که برای بررسی وضعیت سلامت یک محصول غذایی طراحی شده‌اند. این روش‌ها، در طول مراحل آماده‌سازی، پردازش، ذخیره‌سازی و توزیع محصول اعمال می‌شوند. بنابراین ایمنی غذایی بر تمام زنجیره تولید و توزیع یک محصول اعمال می‌شود و یکپارچه بودن این فرایند امری مهم در ایمنی غذایی است. ایمنی غذایی مفهومی متفاوت از امنیت غذایی اما مرتبط با آن است. ایمنی غذایی به سالم و مصرف‌پذیر بودن غذا اشاره می‌کند، به گونه‌ای که غذا مصرف‌کننده را بیمار نکند، اما امنیت غذایی به همه‌جایز بودن و قابل دسترس بودن غذا اشاره می‌کند؛ به گونه‌ای که غذا به اندازه کافی وجود داشته باشد و نیازهای تغذیه‌ای مصرف‌کننده را برآورده کند.^۳

1. The Universal Declaration of Human Right, article 25

2. The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols

۳. ایمنی غذا، تغذیه و امنیت غذایی ارتباط نزدیکی با یکدیگر دارند. غذای نایمن، چرخه معیوب بیماری و سوءتغذیه را ایجاد

می‌کند. جهانی شدن تجارت مواد غذایی، جمعیت رو به رشد جهان، تغییرات آب‌وهوایی و سیستم‌های غذایی در حال تغییر، به سرعت بر ایمنی مواد غذایی تأثیر می‌گذارد. از این رو سازمان جهانی بهداشت در تلاش است تا ظرفیت پیشگیری، شناسایی و پاسخگویی به تهدیدات بهداشت عمومی مرتبط با مواد غذایی نایمن را در سطح جهانی و کشوری افزایش دهد. برای مطالعه بیشتر ر.ک: <https://www.who.int/health-topics/food-safety>

اگر بخواهیم دو مفهوم امنیت و ایمنی غذایی را با یکدیگر تطبیق دهیم، درمی‌یابیم که امنیت غذایی مفهومی پایه‌ای است و ایمنی غذایی امری پسینی نسبت به امنیت غذایی محسوب می‌شود؛ به این معنی که اصولاً باید اول امنیت در وجود و در دسترس بودن غذا وجود داشته باشد تا بتوانیم درباره ایمنی و سلامت آن سخن بگوییم.

۳.۲.۲. تغذیه

اصطلاح تغذیه، مفهومی مرتبط اما متفاوت از امنیت غذایی دارد. آنچه بررسی تغذیه و مفهوم آن را حائز اهمیت می‌کند، کاربرد آن در اصل ۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است.^۱ در تفاوت این دو اصطلاح گفته شده است که تغذیه خوب یکی از نتایج ثبات و پایداری امنیت غذایی است، البته موارد غیر غذایی دیگری مانند شرایط بهداشتی، کیفیت آب، بیماری‌های عفونی و دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی اولیه نیز در تغذیه خوب تأثیرگذار است. برخی مقوله تغذیه را امری گسترده‌تر از امنیت غذایی می‌دانند (Pinstrip-Andersen, 2009: 6) و برخی دیگر بر این اعتقادند که امنیت غذایی، ایمنی غذا و تغذیه سالم جنبه‌های کلیدی سیستم‌های غذایی‌اند که پیامدهای مهمی برای سلامت جمعیت دارند. ایمنی غذا به بیماری‌های ناشی از غذا می‌پردازد و حمل، آماده‌سازی و نگهداری مواد غذایی را پوشش می‌دهد. تغذیه سالم در مورد کیفیت تغذیه رژیم‌های غذایی است. امنیت غذایی هم ایمنی غذا و تغذیه سالم و هم مجموعه وسیع‌تری از نگرانی‌های مربوط به در دسترس بودن، دسترسی، استفاده و پایداری غذا را در برمی‌گیرد (Walls et al., 2019: 21). علاوه بر این، درحالی‌که این مفاهیم گاهی اوقات به‌عنوان جنبه‌های مختلف یک فرایند یا مجموعه‌ای از اهداف در نظر گرفته می‌شوند که با عباراتی مانند «امنیت غذایی و تغذیه» منعکس می‌شوند؛ اما امنیت غذایی، ایمنی غذا و تغذیه سالم دارای ویژگی‌های متفاوتی هستند که به این معناست که توسط سیاستگذاران به‌طور متفاوتی فهم شده و اولویت‌بندی می‌شوند (Walls et al., 2019: 70). برای مثال شاهدیم که در مقایسه بین اقدامات انجام گرفته برای تأمین امنیت غذایی و تأمین تغذیه سالم، اقدامات نظارتی محدودی برای رسیدگی به تغذیه ناسالم، چه در سطح ملی و چه در سطح بین‌المللی، علی‌رغم سطوح بالا و فزاینده اضافه وزن و اضافه وزن، اجرا شده

۱. با توجه به نقش محوری تغذیه در سلامت و پیشگیری از بیماری‌های مزمن، شکل دادن به الگوهای تغذیه‌ای از اهمیت ویژه‌ای برای حفظ و ارتقای سلامت عمومی برخوردار است (Nishida et al., 2004: 245-250). بهبود عادات غذایی مردم یک کار اجتماعی و چندوجهی و مستلزم درک زمینه اجتماعی و همچنین مهارت‌ها و توانایی‌های افراد جامعه مرتبط با غذاست (Krause et al., 2018: 378-389). تغذیه سالم به کیفیت غذایی رژیم‌ها و به‌ویژه به سوءتغذیه در تمام اشکال آن مربوط می‌شود؛ هم کم‌وزنی و کمبود ریزمغذی‌های مرتبط، و هم اضافه وزن، چاقی با بیماری‌های غیرواگیر مرتبط است (HLPE, 2017: 11-16).

است (Walls *et al.*, 2019: 70) و در نتیجه می‌توان چنین برداشت کرد که امنیت غذایی همواره در اولویت بالاتری نسبت به تغذیه سالم و ایمنی غذایی است.

در جدول ۱ می‌توانیم به تلاقی دو مفهوم امنیت غذایی و تغذیه اشاره کنیم. همان‌گونه که از بررسی اعداد و ارقام جدول برمی‌آید می‌بینیم که وجود رژیم غذایی سالم تابعی از وجود امنیت غذایی در معنای عام خود است و می‌توان گفت یکی از اساسی‌ترین عوامل تأثیرگذاری بر تغذیه سالم وجود امنیت غذایی است به میزانی که در صورت نبود امنیت غذایی رژیم غذایی سالم حتماً به خطر می‌افتد.

جدول ۱

n.a.	درصد	۲۰۱۵	شیوع تولد با وزن کم
n.a.	درصد	۲۰۱۲	
n.a.	درصد	۲۰۲۰	رواج تغذیه نوزادان ۰ تا ۵ ماه از شیر مادر
۵۳/۱	درصد	۲۰۱۲	
۲۴/۱	درصد	۲۰۱۹	شیوع کم‌خونی در زنان ۱۵ تا ۴۹ سال
۲۲/۸	درصد	۲۰۱۲	
۲۵/۸	درصد	۲۰۱۶	شیوع چاقی در ۱۸ سال به بالا
۲۳/۳	درصد	۲۰۱۲	
۹/۴	درصد	۲۰۲۰	شیوع اضافه وزن در کودکان زیر ۵ سال
۸/۴	درصد	۲۰۱۲	
۶/۳	درصد	۲۰۲۰	شیوع رشد کوتاه‌قدی زیر ۵ ساله‌ها
۶/۱	درصد	۲۰۱۲	
۴۲/۴	درصد	-۲۰۱۹	شیوع متوسط یا شدید ناامنی غذایی در تمام جمعیت
		۲۰۲۱	
		-۲۰۱۴	
۴۸	درصد	۲۰۱۶	شیوع مرگ‌ومیر زیر ۵ ساله‌ها
n.a.	درصد	۲۰۲۰	
		-۲۰۱۹	
۷/۷	درصد	۲۰۲۱	شیوع ناامنی شدید غذایی در تمام جمعیت
		-۲۰۱۴	
۹/۵	درصد	۲۰۱۶	
۴/۱	درصد	-۲۰۱۹	شیوع سوءتغذیه در تمام جمعیت
		۲۰۲۱	
		-۲۰۰۴	
۵۶/۲	درصد	۲۰۰۶	

(FAO, 2022: 186)

۳. تنظیم‌گری امنیت غذایی در ایران در آینه سیاست‌های کلی و قوانین

احکام قانونی ناظر بر تنظیم‌گری امنیت غذایی در قوانین مختلف بدون آنکه وضعیت اعتبار آنها روشن باشد، پراکنده‌اند؛ بنابراین برای بررسی قوانین ناظر بر تنظیم‌گری امنیت غذایی در ایران، ناچار تمامی قوانین و احکام قانونی مرتبط در طول تاریخ قانونگذاری (۱۲۸۵ تاکنون) بررسی و احکام قانونی مرتبط استخراج شده است. برای اینکه دایره پژوهش محدود به احکام قانونی معتبر شود، احکام مرتبط از نظر تنقیحی بررسی و موارد نامعتبر از دایره پژوهش خارج شده است. از این رو بخش پیش رو می‌تواند نمایی از وظایف و اختیارات نهادهای دولتی در تأمین امنیت غذایی در قوانین معتبر را فراروی مخاطب قرار دهد.

۱.۳. قانون اساسی

بر اساس اصل ۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران دولت موظف است برای نیل به اهداف مندرج در اصل ۲ و بر پایه اصول مذکور در آن از همه طرق ممکن همه امکانات خود را برای دستیابی به اهداف این اصل به کار ببرد. ذیل بند ۱۲ این اصل، به رفع هرگونه محرومیت در زمینه تغذیه، در کنار محرومیت از کار، مسکن، بهداشت و... اشاره شده است. همچنین در بند ۱ اصل ۴۳ تأمین نیازهای اساسی انسان از جمله خوراک یکی از اصول اقتصادی کشور برشمرده شده است.

چنانکه اشاره شد، تغذیه و امنیت غذایی از نظر مفهوم و تعریف، دو مفهوم نزدیک، اما متفاوت از هم هستند. امنیت غذایی مفهومی عام‌تر از تغذیه است و نسبت به تغذیه و ایمنی غذایی اهمیت به مراتب بیشتری دارد. با این دیدگاه، می‌توانیم حتی به قانونگذار اساسی نیز انتقاداتی وارد کنیم؛ هم از این حیث که به مفهوم امنیت غذایی اشاره‌ای نداشته و به جای آن از لفظ تغذیه استفاده کرده است و همچنین از این حیث که مفهوم بسیار مهم غذا را فقط در ضمن یک بند از یک اصل مورد توجه قرار داده و این توجه هم به صورت مستقل نبوده و ضمن اشاره به موارد دیگری بیان شده است.

۲.۳. سیاست‌های کلی و احکام قانونی

بررسی سیاست‌های کلی نظام و قوانین معتبر و لازم‌الاجرا نشان می‌دهد که مسئولیت تنظیم‌گری امنیت غذایی در کشور با دو وزارتخانه جهاد کشاورزی و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی است.

۱.۲.۳. سیاست‌های کلی نظام در بخش کشاورزی مصوب ۱۳۹۱/۰۹/۲۹

یکی از مهم‌ترین اسناد بالادستی ناظر بر امنیت غذایی و تنظیم‌گری دولت در این حوزه «سیاست‌های کلی نظام در بخش کشاورزی» ابلاغی ۱۳۹۱ است. با توجه به اینکه مجری این سیاست‌ها اغلب وزارت

جهاد کشاورزی است، سند مذکور را می‌توان تعیین‌کننده حدود وظایف و اختیارات وزارت جهاد کشاورزی در تنظیم‌گری امنیت غذایی دانست.

در سیاست‌های کلی نظام در بخش کشاورزی، توجه به تولید داخلی و تلاش برای خودکفایی در محصولات اساسی کشاورزی مورد تأکید قرار گرفته، همچنین به اصلاح الگوی مصرف نیز به‌عنوان یکی از وجوه تأمین امنیت غذایی توجه شده است. افزون بر این توجه به مزیت نسبی در صادرات و واردات مواد غذایی مورد توجه بوده است که البته عنایت به مقوله مزیت نسبی و خودکفایی در کنار یکدیگر مؤید این امر است که خودکفایی به هر قیمتی مدنظر سیاستگذار نبوده است.^۱

سازوکار اجرای وظایف مذکور در ارتباط با تنظیم‌گری امنیت غذایی در قوانینی که قبل و بعد از ابلاغ سیاست‌های مذکور تصویب شده، تعیین شده است. مستند به قوانین معتبر و لازم‌الاجرا که به‌منظور این نوشتار استخراج و تنقیح شده است، وزارت جهاد کشاورزی بر اساس مسئولیت‌های حاکمیتی خود و با ابزار تنظیم‌گری وظایف زیر را بر عهده دارد: حفظ و کنترل سطح زیر کشت^۲ و حفظ تعادل نوع و تعداد دام بر اساس نیاز کشور، جلوگیری از قاچاق و کنترل جابه‌جایی دام^۳، خوداتکایی در تولید بذر و نهال، افزایش تولید محصولات راهبردی^۴، برنامه‌ریزی و اجرای برنامه‌ها و طرح‌هایی که به‌نحوی در بهبود و ازدیاد سطح تولید و درآمد دامی مؤثر است و برنامه‌ریزی و اجرای برنامه جهت تأمین بذر و کود^۵ و توزیع اقلام موردنیاز زراعی و دامی و تنظیم بازار^۶، نظارت و پیشگیری از بیماری‌های دامی به‌وسیله نظارت‌های دامپزشکی و کشتارگاهی، تصویب فهرست آفات و بیماری‌های عمومی گیاهان و اعلام قرنطینه داخلی^۷، تدوین استانداردها و نظارت بر اجرای آنها در واردات تولید و عرضه و فروش مواد^۸ خوردنی و آشامیدنی و مواد اولیه^۹ تولید آن^{۱۰} با همکاری وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی^{۱۱} و مؤسسه ملی استاندارد و

۱. ماده ۲: «تأمین امنیت غذایی با تکیه بر تولید از منابع داخلی و نیل به خودکفایی در محصولات اساسی، ارتقای سطح سلامت مواد غذایی تا استاندارد جهانی، اصلاح و بهینه نمودن الگوی مصرف و حمایت مؤثر از تولید و صادرات در محصولات دارای مزیت‌های نسبی و ایجاد مزیت‌های جدید (از جمله هدفمند نمودن یارانه‌ها در جهت تولید و صادرات)».

۲. ماده ۹: «قانون حفظ نباتات» مصوب ۱۳۴۶/۰۲/۱۵.

۳. ماده ۱۸: «قانون نظام جامع دام‌پروری کشور» مصوب ۱۳۸۸/۰۵/۰۷.

۴. بندهای «الف، پ» ماده ۳۱ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰).

۵. ماده ۵: «قانون وظایف وزارت کشاورزی» مصوب ۱۳۴۷/۰۱/۲۷.

۶. ماده ۶: «قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی» مصوب ۱۳۸۹/۰۴/۲۳.

۷. ماده ۵ «قانون حفظ نباتات» مصوب ۱۳۴۶/۰۲/۱۵.

۸. ماده ۱۱-۱۲ «قانون حفظ نباتات» مصوب ۱۳۴۶/۰۲/۱۵.

۹. ماده ۱۴، ۱۷، ۱۸ «قانون حفظ نباتات» مصوب ۱۳۴۶/۰۲/۱۵.

تحقیقات صنعتی ایران^۱، سرمایه‌گذاری و تقویت شرکت‌های دانش‌بنیان حوزه کشاورزی، توجه و رسیدگی به زندگی حرفه‌ای و شخصی کشاورزان و دامپروران^۲، تشکیل صندوق کمک به تولیدکنندگان خسارت‌دیده محصولات کشاورزی و دامی و کمک به ادامه فعالیت تولیدی آنها^۳ و ترویج استفاده از بیمه‌های کشاورزی، تخصیص مشوق‌های مالی و وضع معافیت‌های مالیاتی اقتصادی برای تقویت بنیه تولیدکنندگان محصولات کشاورزی و دامداری^۴، توسعه ظرفیت صادراتی صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش دامداری و کشاورزی مانند کارخانه‌های خوراک دام، طیور و آبزیان و صنایع بسته‌بندی محصولات با توجه به مزیت‌های طبیعی، نسبی و رقابتی این صنایع^۵ و تکمیل زنجیره تولید محصولات دامی و زراعی، صدور، تمدید و لغو مجوز فعالیت در امور مرتبط با فناوری زیستی جدید در مورد امور مرتبط با تولیدات بخش کشاورزی و دامداری و منابع طبیعی^۶ و جلوگیری از هرگونه رهاسازی، تولید، واردات و مصرف محصولات تراریخته^۷.

بررسی قوانین و مقررات لازم‌الاجرا نشان می‌دهد که علاوه بر وظایف حاکمیتی مذکور، برخی از وظایف که جنبه تصدی‌گری دارند نیز در حوزه امنیت غذایی به وزارت جهاد کشاورزی محول شده است که عبارت‌اند از: مبارزه با آفات و بیماری‌های عمومی نباتات و جلوگیری از اشاعه و گسترش آن^۸، پیشگیری از مسمومیت انسان، دام و زنبورها در اثر خوردن نبات آلوده^۹، انجام پژوهش‌ها و آزمایش‌های

۱. ماده ۷ «قانون سازمان دامپزشکی» مصوب ۱۳۵۰/۰۳/۲۴ و تبصره ۱ ماده ۶ «قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی» مصوب ۱۳۸۹/۰۴/۲۳.
۲. تبصره ۱ ماده ۶ «قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی» مصوب ۱۳۸۹/۰۴/۲۳.
۳. ماده ۲۱ «قانون نظام جامع دام‌پروری کشور» مصوب ۱۳۸۸/۰۵/۰۷.
۴. بند ۴ ماده ۷۳ «قانون شرکت‌های تعاونی کشاورزی» مصوب ۱۳۵۰/۰۳/۱۶.
۵. «ماده‌واحد لایحه قانونی تشکیل صندوق کمک به تولیدکنندگان خسارت‌دیده محصولات کشاورزی و دامی و لغو قوانین بیمه کشاورزی و صندوق امداد روستائیان» مصوب ۱۳۵۸/۱۰/۰۸ و «ماده‌واحد قانون بیمه کشاورزی» مصوب ۱۳۶۳/۰۳/۰۵ و «اساسنامه صندوق بیمه محصولات کشاورزی» مصوب ۱۳۶۳/۰۳/۰۵.
۶. ماده ۳۳ «قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» (۱۳۹۶-۱۴۰۰) مصوب ۱۳۹۵/۱۲/۱۴.
۷. بند «ذ» ماده ۳۱ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰).
۸. بند «الف» ماده ۱ «قانون ایمنی زیستی جمهوری اسلامی ایران» مصوب ۱۳۸۸/۰۵/۰۷.
۹. بند «ج» ماده ۳۱ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰).
۱۰. مواد ۴۶، ۷۸ «قانون حفظ نباتات» مصوب ۱۳۴۶/۰۲/۱۵.
۱۱. ماده ۱۰ «قانون حفظ نباتات» مصوب ۱۳۴۶/۰۲/۱۵.
۱۲. ماده ۱۳ «قانون حفظ نباتات» مصوب ۱۳۴۶/۰۲/۱۵.

علمی برای تهیه داروها و مکمل‌ها و سرم‌های بیولوژیکی برای تشخیص و درمان بیماری‌های دام^۱، آموزش به دامداران و کشاورزان و به‌روز کردن دانش آنان جهت حفظ سلامت دام و محصولات کشاورزی و آموزش شیوه‌های مدرن کشاورزی و دامداری^۲ و همچنین به‌روزرسانی ماشین‌آلات کشاورزی و دامپروری^۳، انجام خریدهای تضمینی محصولات کشاورزی و دامی و جبران خسارت ناشی از تأخیر در خرید تضمینی^۴، اداره کشتارگاه‌ها و سردخانه‌ها، انبارها و سیلوها^۵.

فهرست مذکور از وظایف وزارت جهاد کشاورزی در حوزه امنیت غذایی - اعم از وظایف حاکمیتی و تصدی‌گری - حاصل استخراج، تشخیص ارتباط و تنقیح قوانین حوزه امنیت غذایی است و تصویری از جایگاه این وزارتخانه به‌عنوان یکی از دستگاه‌های اجرایی که دولت وظایف حاکمیتی خود را در حوزه تنظیم‌گری امنیت غذایی از طریق آن انجام می‌دهد ارائه می‌کند. اما این وزارتخانه در حوزه تولید و تنظیم‌گری امنیت غذایی، رقیب دیگری نیز دارد.

۳.۲. سیاست‌های کلی سلامت مصوب ۱۳۹۳/۰۱/۱۸

بند ۶ سیاست‌های کلی سلامت، به‌صورت ویژه بر مقوله امنیت غذایی تصریح دارد و در بند ۷ تولید نظام سلامت را بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی می‌گذارد؛ بنابراین در تنظیم‌گری امنیت غذایی جایگاه این وزارتخانه را نمی‌توان نادیده گرفت. بررسی قوانین معتبر و لازم‌الاجرا نیز حکایت از وظایف تکالیف قانونی متعدد این وزارتخانه در راستای وظیفه تنظیم‌گری در حوزه امنیت غذایی دارد:

تنظیم استانداردهای ملی مواد غذایی با همکاری وزارت جهاد و سازمان ملی استاندارد^۶، صدور مجوز تأسیس برای بنگاه‌های تولید مواد غذایی و صدور پروانه بهداشتی برای ادامه فعالیت این بنگاه‌ها^۷ و

۱. بند ۱۱-۱۳ ماده ۱۷ «قانون تجدید تشکیلات و تعیین وظایف سازمان‌های وزارت کشاورزی و منابع طبیعی و انحلال وزارت منابع طبیعی» مصوب ۱۳۵۰/۱۱/۱۲.

۲. بند «ز» ماده ۱ «قانون وظایف وزارت کشاورزی» ۱۳۴۷/۰۱/۲۷ و بند ۶ ماده ۴ «آیین‌نامه شوراهای کشاورزی کشور» مصوب ۱۳۵۸/۰۲/۲۳.

۳. بند ۴ ماده ۷۳ «قانون شرکت‌های تعاونی کشاورزی» مصوب ۱۳۵۰/۰۳/۱۶ و ماده ۶۱ «قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور» مصوب ۱۳۹۵/۱۱/۱۰.

۴. ماده ۲۰ «قانون نظام جامع دام‌پروری کشور» مصوب ۱۳۸۸/۰۵/۰۷ و قانون خرید تضمینی محصولات کشاورزی مصوب ۱۳۶۸/۰۶/۲۱.

۵. ماده ۶ «قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی» مصوب ۱۳۸۹/۰۴/۲۳.

۶. تبصره ماده ۶ قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی و منابع طبیعی مصوب ۱۳۸۹/۰۴/۲۳.

۷. ماده ۱۲ از قانون تشکیلات و وظایف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مصوب ۱۳۶۷/۰۳/۰۳.

همچنین نظارت مستمر و دائمی بر فعالیت‌های این واحدهای تولیدی^۱، اجرای مجازات‌های غیرقضایی از قبیل لغو پروانه و همچنین همکاری کامل با مراجع قضایی و تعزیراتی در رسیدگی به جرائم حوزه مواد خوردنی و آشامیدنی^۲، انجام نظارت و کنترل کیفی مواد غذایی و تعیین ضوابط مربوط به ورود، ساخت، نگهداری، صدور، مصرف و انهدام مواد اولیه خوراکی، صدور پروانه سلامت برای محصولات تولیدی پیش از ورود به بازار^۳، اطلاع‌رسانی در خصوص مواد غذایی مورد تأیید وزارت بهداشت از جنبه سلامتی^۴ و تدوین و انتشار فهرست رنگ‌ها و اسانس‌ها و سایر مواد مجاز قابل افزودن به مواد خوردنی یا آشامیدنی^۵، نظارت بر مواد غذایی واردشده و صدور پروانه‌های لازم برای آن^۶، نظارت بر ورود و سلامت هر نوع شیرخشک و مکمل‌های غذایی کودک و توزیع از طریق داروخانه‌ها^۷، نظارت بر ورود و توزیع محصولات تراریخته و آگاهی‌بخشی به مردم در راستای مشکلات و عوارض مصرف این محصولات^۸، صدور، تمدید و لغو مجوز فعالیت در امور مرتبط با فناوری زیستی جدید، در امور مرتبط با ایمنی و سلامت مواد غذایی^۹. وظایف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در حوزه امنیت غذایی، اغلب جنبه تنظیم‌گرایانه دارد، درحالی‌که وزارت جهاد کشاورزی در کنار چنین کارکردی، وظایفی از جنس تصدی‌گری نیز بر عهده دارد. نکته دیگری که از بررسی سیاست‌ها و قوانین حاصل می‌آید آن است که در صورتی‌که وظایف قانونی وزارت بهداشت را با مفاهیم امنیت غذایی، ایمنی غذایی و تغذیه مطابقت دهیم، درخواستیم یافت که عمده وظایف این وزارتخانه با مفهوم «ایمنی غذایی» انطباق دارد؛ بنابراین بهتر آن بود که در سیاست‌های کلی سلامت بر ایمنی غذایی تأکید می‌شد و امنیت غذایی به سیاست‌های کلی نظام در بخش کشاورزی واگذار می‌شد. چنین رویکردی می‌توانست مبنایی برای نوعی تقسیم کار ملی در حوزه امنیت غذایی و ایمنی غذایی باشد، به این صورت که وظیفه اصلی تنظیم‌گری امنیت غذایی بر عهده وزارتخانه جهاد کشاورزی و تنظیم‌گری

۱. تبصره ماده ۷ قانون مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی مصوب ۱۳۴۶/۰۴/۲۲.

۲. ماده ۷، ۹ قانون مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی مصوب ۱۳۴۶/۰۴/۲۲.

۳. ماده ۱۱ قانون مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی مصوب ۱۳۴۶/۰۴/۲۲.

۴. ماده ۱۲ قانون مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی مصوب ۱۳۴۶/۰۴/۲۲.

۵. همان

۶. مواد ۱۲ و ۱۳ قانون تشکیلات و وظایف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مصوب ۱۳۶۷/۰۳/۰۳ و ماده ۱۶

قانون مواد خوردنی و آشامیدنی و آرایشی و بهداشتی مصوب ۱۳۴۶/۰۴/۲۲.

۷. ماده ۱ قانون ترویج تغذیه با شیر مادر و حمایت از مادران در دوران شیردهی مصوب ۱۳۷۴/۱۲/۲۲.

۸. ماده ۳۱ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰)

مصوب ۱۳۹۵/۱۲/۱۴.

۹. بند «ب» ماده ۱ «قانون ایمنی زیستی جمهوری اسلامی ایران» مصوب ۱۳۸۸/۰۵/۰۷.

ایمنی غذایی بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی باشد. اما در حال حاضر، هر دو وزارتخانه مذکور، وظایفی در حوزه تنظیم‌گری امنیت غذایی بر عهده دارند که همین امر و عدم تعیین مرز دقیق میان وظایف دو وزارتخانه در حوزه امنیت غذایی را می‌توان یکی از چالش‌های حقوقی امنیت غذایی در کشور دانست. شورای عالی سلامت و امنیت غذایی موضوع ماده ۷ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور مصوب ۱۳۹۶ تلاش دارد همین چالش حقوقی را برطرف کند.

توضیح آنکه مطابق بند «ج» ماده ۳۸ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰-۱۳۹۴)، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی به‌عنوان سیاستگذار و ناظر عالی سلامت در کشور تعیین شده است. بر همین اساس، «آیین‌نامه تشکیلات و شرح وظایف شورای عالی سلامت و امنیت غذایی» در جلسه مورخ ۱۳۹۰/۰۸/۰۱ بنا به پیشنهاد وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و تأیید معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور و به استناد بند «الف» ماده ۳۲ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۹، تصویب شد و موجب تشکیل شورای عالی سلامت و امنیت غذایی شد تا این شورا با تولیت واحد کشوری سازمان‌های اصلی دخیل در امنیت تغذیه و غذایی کشور و رفع همپوشانی‌ها در وظایف و به‌منظور تأمین، حفظ و ارتقای عادلانه سلامت، فراهم شدن شرایط دسترسی و برخورداری آحاد جامعه از سبد غذایی سالم و مطلوب و بهبود کیفیت و شیوه زندگی آحاد مردم، به عنوان مرجع اصلی سیاستگذاری و تصمیم‌گیری در خصوص سلامت و امنیت غذایی شناخته شود.

با توجه به موقتی بودن مستند مصوبه تشکیل شورای مذکور، تصویب حکمی دائمی برای استقرار این شورا در نظام حقوقی ایران امری لازم به‌شمار می‌آمد، به همین سبب در سال ۱۳۹۵ در ماده ۷ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور حکم تشکیل این شورا پیش‌بینی و ساختار و وظایف آن در قانون یادشده تصریح شد. «شورای عالی سلامت و امنیت غذایی» به‌عنوان نهاد سیاستگذار در حوزه سلامت و امنیت غذایی بر اساس قانون مذکور، توان تصویب و اجرای طرح‌ها برنامه‌ها و تدابیر فرابخشی و همکاری‌های بین بخشی را در اجرای سیاست‌های ناظر بر سلامت و امنیت غذایی دارا شد.^۱

تعیین و پایش شاخص‌های اساسی سلامت و امنیت غذایی، تصویب استانداردهای ملی سلامت، تصویب برنامه اجرایی سامانه «خدمات جامع و همگانی سلامت و امنیت غذایی»، تصویب سازوکارهای نظارتی و رسیدگی به گزارش‌های نظارتی و ایجاد هماهنگی میان دستگاه‌های اجرایی مربوط از جمله وظایف این شورای عالی است.

کارگروه تخصصی تغذیه و امنیت غذایی (پورقادر و همکاران، ۱۳۹۸) با هدف پایش عملیات بین‌بخشی و استفاده از ظرفیت‌های سازمانی دستگاه‌های مسئول در تغذیه و امنیت غذایی، بر اساس ماده ۶

۱. برای مطالعه بیشتر ر.ک: وثوق‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۲: ۱-۱۶.

آیین‌نامه تشکیلات و شرح وظایف شورای عالی سلامت و امنیت غذایی، تشکیل شد. این کارگروه، برای پایش عملیات سند ملی تغذیه و امنیت غذایی، انعقاد تفاهم‌نامه کلی و سالانه و... پیش‌بینی شده است. در سال ۱۳۹۱ به استناد اسناد بالادستی به‌ویژه اهداف برنامه پنجم توسعه اقتصادی اجتماعی کشور سند ملی تغذیه و امنیت غذایی کشور تدوین شده و وظایف این کارگروه تخصصی تغذیه و امنیت غذایی که پیش از این در سال ۱۳۹۰ تشکیل شده بود، در مواد سند ملی سلامت و امنیت غذایی به تصریح برشمرده شد. سند ملی تغذیه و امنیت غذایی وظایف متعددی را برای وزارت بهداشت و همچنین وظایف متعددی را برای وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دخیل از جمله وزارت جهاد کشاورزی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، وزارت صنعت، معدن و تجارت، وزارت آموزش و پرورش، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، وزارت ورزش و جوانان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت نیرو، سازمان هدفمندی یارانه‌ها، سازمان ملی استاندارد ایران، سازمان محیط زیست، سازمان بهزیستی، شهرداری‌ها و معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی، مشخص کرده است که شرح مفصل آن در این مقال نمی‌گنجد.

با وجود نصوص متعدد قانونی موجود در کشور در حوزه امنیت غذایی، طبق آمارهای FAO (جدول ۲) نرخ شیوع سوءتغذیه در ایران رو به کاهش است و همچنین ناامنی شدید غذایی از سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۱۶ تا سال‌های ۲۰۱۹-۲۰۲۱ مسیر کاهشی را طی کرده است. همچنین ناامنی غذایی متوسط طی این سال‌ها نرخ کاهشی را تجربه کرده است (FAO, 2022: 10)، که این آمار بیانگر بهبود وضعیت کشور در حوزه امنیت غذایی است، البته همچنان راه بسیار طولانی برای دستیابی به اهداف توسعه پایدار ملل متحد باقی مانده است.

جدول ۲

۴/۱	درصد	۲۰۱۹-۲۰۲۱	شیوع سوءتغذیه در تمام جمعیت
۵/۲	درصد	۲۰۰۴-۲۰۰۶	
۷/۷	درصد	۲۰۱۹-۲۰۲۱	شیوع ناامنی شدید غذایی در تمام جمعیت
۹/۵	درصد	۲۰۱۴-۲۰۱۶	
۴۲/۴	درصد	۲۰۱۹-۲۰۲۱	شیوع متوسط یا شدید ناامنی غذایی در تمام جمعیت
۴۸/۰	درصد	۲۰۱۴-۲۰۱۶	
۶/۳	درصد	۲۰۲۰	شیوع رشد کوتاه‌قدی زیر ۵ ساله‌ها
۶/۱	درصد	۲۰۱۲	
۹/۴	درصد	۲۰۲۰	شیوع اضافه وزن در کودکان زیر ۵ سال
۸/۴	درصد	۲۰۱۲	
۲۵/۸	درصد	۲۰۱۶	شیوع چاقی در ۱۸ سال به بالا
۲۳/۳	درصد	۲۰۱۲	
۲۴/۱	درصد	۲۰۱۹	شیوع کم‌خونی در زنان ۱۵ تا ۴۹ سال
۲۲/۸	درصد	۲۰۱۲	
n.a.	درصد	۲۰۲۰	رواج تغذیه نوزادان ۰ تا ۵ ماه از شیر مادر
۵۳/۱	درصد	۲۰۱۲	

(FAO, 2022: p1)

۴. نتیجه

امنیت غذایی اصطلاحی خاص با مفهوم و اقتضائات مختص خود است که با ایمنی غذایی، تغذیه و حق بر غذا متفاوت است؛ بنابراین هرچند در گذشته گاه شاهد وضع قوانین و مقررات بدون توجه به اختلافات معنایی و مبنایی این اصطلاحات بوده‌ایم، اما انتظار می‌رود که در آینده ضمن اصلاح این اشتباهات، در مقررات‌گذاری توجه کافی به تفاوت میان اصطلاحات انجام شود.

مستنبط از اسناد بالادستی و احکام قانونی، همزمان وزارت‌های جهاد کشاورزی، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، صنعت، معدن و تجارت و اقتصاد، وظایفی در این حوزه بر عهده دارند. اما با دقت در احکام قانونی حوزه امنیت غذایی می‌توان نوعی تقسیم کار را استخراج کرد؛ به این ترتیب که جهاد کشاورزی اغلب وظایف مربوط به امنیت غذایی در معنی خاص آن را بر عهده دارد. از سوی دیگر تولید و تنظیم‌گری حوزه ایمنی غذایی در مفهوم خاص آن بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی است. وزارتخانه‌های امور اقتصادی و دارایی و صنعت، معدن و تجارت نیز حسب وظایف ذاتی خود اقداماتی در خصوص امنیت غذایی و ایمنی غذایی بر عهده دارند که این وظایف باید در هماهنگی با متولیان اصلی این دو حوزه یعنی وزارتین بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و جهاد کشاورزی انجام گیرد. علاوه بر اینکه نوعی تقسیم کار ملی در حوزه امنیت و ایمنی غذایی به شرح مذکور وجود دارد، شورای عالی سلامت و امنیت غذایی نیز به‌عنوان یک نهاد مقررات‌گذاری عالی و هماهنگ‌کننده، تأسیس شده که به ریاست رئیس‌جمهور وظیفه هدایت، هم‌افزایی و هماهنگی در حوزه امنیت و ایمنی غذایی را میان دستگاه‌های مختلف بر عهده داشته باشد.

در سیاست‌های کلی و قوانین متعدد به موضوع امنیت غذایی و متولیان آن پرداخته شده، به‌نحوی که ممکن است تعیین متولی و نهاد تنظیم‌گر اصلی در حوزه امنیت غذایی را با ابهام روبه‌رو کند. بر این اساس می‌توان دو چالش عمده که نظام حقوقی کشور را در این حوزه با ابهام مواجه ساخته است، برشمرد؛ چالش نخست در تعریف امنیت غذایی و تمیز آن از مفاهیم مشابه است و چالش دوم در مرزبندی و احصای وظایف و اختیارات نهادهای متولی حوزه امنیت غذایی و همچنین پراکندگی قوانین و مقررات ناظر بر امنیت غذایی و عدم تمایز احکام قانونی معتبر از نامعتبر است.

از بین این دو چالش، چالش دوم را باید مانع حقوقی مستقیم تأمین امنیت غذایی در کشور دانست، چراکه تشتت و تداخل در قوانین و مقررات سبب ابهام و اختلاط در وظایف و اختیارات نهادهای متولی تأمین امنیت غذایی خواهد شد و بی‌شک دستیابی به تأمین امنیت با وجود این مانع با مشکلات جدی مواجه خواهد بود. افزون بر این تا زمانی که تعریفی صحیح از یک مفهوم غیرحقوقی به‌دست نیامده باشد و مرزهای آن مفهوم از سایر مفاهیم مشابه مشخص نشده باشد، تدوین، تصویب و اجرای قوانین و

مقررات پیرامون آن موضوع از دقت کافی برخوردار نیست و حتی امکان استفاده نادرست از آن مفهوم در محل نادرست وجود دارد که این امر سبب بروز اشتباه و خلط در مفاهیم و بروز خطا در تدوین اسناد قانونی خواهد شد؛ بنابراین راهکار رفع مشکلات و ابهامات حقوقی حوزه امنیت غذایی را باید در رفع چالش‌های مذکور جست‌وجو کرد که از جمله آن می‌توان به تلاش برای کاربرد هریک از الفاظ و اصطلاحات مربوط به مواد غذایی شامل «امنیت غذایی»، «ایمنی غذایی» و «تغذیه» در معنای دقیق و اصطلاحی خود در متن قوانین و مقررات، کاهش تداخل میان وظایف دستگاه‌های مجری مقررات‌گذاری در حوزه مواد غذایی، مدیریت تورم قوانین و مقررات حوزه مواد غذایی از طریق تنقیح قوانین و تدوین قانون جامع و در عین رفع خلأهای قانونی، بررسی و استفاده از تجارب مثبت و موفق در مورد تأمین امنیت غذایی در سطح بین‌المللی اشاره کرد؛ بنابراین با مدیریت این چالش‌ها در حوزه قوانین و مقررات، می‌توان موانع حقوقی تأمین امنیت غذایی در کشور را برطرف کرد.

منابع

۱. فارسی

الف) مقالات

۱. قریب، حسین (۱۳۹۱). چشم‌انداز امنیت غذایی در جمهوری اسلامی ایران. نشریه راهبرد، ۲۱(۶۵)، ۳۴۵-۳۷۰.
۲. فروغی‌نیا، حسین؛ نقوی مرمتی، محمد؛ نقوی مرمتی، علی (۱۳۹۳). ماهیت تعهدات دولت‌ها در خصوص حق بر غذا از منظر حقوق بین‌الملل بشر و حقوق بشردوستانه. دوفصلنامه مطالعات حقوق بشر/اسلامی، ۷، ۱۳۳-۱۵۹.
۳. ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۸۷). حق غذا پیش‌شرط تحقق سایر حقوق. مجله حقوقی بین‌المللی، ۲۵(۳۹)، ۲۲۱-۲۴۳.
۴. رضی کردمحل، لادن؛ حاتمی، جواد؛ شبیری، سید محمد؛ نوروزی، امید (۱۳۹۷). سیاست‌پژوهی ایمنی غذایی: یک مطالعه کیفی. مجلس و راهبرد، ۲۵(۹۵)، ۹۵-۱۲۴.
۵. شکوری، علی (۱۳۸۳). امنیت غذای و دسترسی به آن در ایران. نامه علوم اجتماعی، ۲۴، ۱۳۳-۱۶۰.
۶. وثوق مقدم، عباس؛ دماري، بهزاد؛ بنکدار اصفهانی، شیرین (۱۳۹۲). رویکردهای ارتقای همکاری بین بخشی در سلامت از طریق شورای عالی سلامت و امنیت غذایی کشور، مجله دانشکده بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی، ۳(۱۱)، ۱-۱۶.
۷. پورقادر، مونا؛ محمدی نصر آبادی، فاطمه؛ دماري، بهزاد؛ عبداللهی، زهرا؛ مافی مرادی، شیوا؛ عدالتی، ساره؛ امیدوار، نسرين (۱۳۹۸). ارزیابی و تحلیل عملکرد کارگروه تخصصی تغذیه و امنیت غذایی در زمینه تحقق اهداف راهبردی سند ملی تغذیه و امنیت غذایی ایران. مجله علمی پژوهشی حکیم، ۴(۲۲)، ۲۶۱-۲۷۲.

ب) پایان‌نامه‌ها، گزارش‌ها و مجموعه‌های تنقیحی

۸. اکبری، پگاه (۱۳۹۰). حق بر غذا در نظام حقوق بین‌المللی؛ مفهوم و سازوکار، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.
۹. مرکز ملی تحقیقات حقوق سلامت (۱۳۹۸). مجموعه تنقیحی قوانین، مقررات و آرای حوزه سلامت در خصوص امنیت و ایمنی غذایی. شماره مسلسل: ۹۸۱۲۰۶. تهران: مرکز ملی تحقیقات حقوق سلامت.

۲. انگلیسی**A) Books**

1. Shaw, D. J. (1945). *World Food Security: A History since 1945*. London: Palgrave Macmillan UK.
2. Saad, M. B.. (1999). *Food security for the food-insecure: New challenges and renewed commitments*. Centre for Development Studies, University College Dublin, Ireland.

B) Articles

3. Krause, C., Sommerhalder, K., Beer-Borst, S., & Abel, T. (2018). Just a subtle difference? Findings from a systematic review on definitions of nutrition literacy and food literacy. *Health promotion international*, 33, 3, 378-389.
4. Nishida, C., Uauy, R., Kumanyika, S., & Shetty, P. (2004). The joint WHO/FAO expert consultation on diet, nutrition and the prevention of chronic diseases: process, product and policy implications. *Public health nutrition*, 7, 1a, 245-250.
5. Peng, W., & Berry, E. M. (2019). The concept of food security. *Encyclopedia of Food Security and Sustainability*, 2, 1-7.
6. Pinstrup-Andersen, P. (2009). Food security: definition and measurement. *Food security* 1.1, 5-7.
7. Prosekov, A. Y., & Svetlana A. I. (2018). Food security: The challenge of the present. *Geoforum*, 91, 73-77.
8. Walls, H., Baker, P., Chirwa, E., & Hawkins, B. (2019). Food security, food safety & healthy nutrition: are they compatible?. *Global Food Security*, 21, 69-71.

C) Reports

9. European Parliamentary Research Service (EPRS), (2022), Russia's war on Ukraine: Impact on food security and EU response.
10. FAO (1983). *World Food Security: a Reappraisal of the Concepts and Approaches*. Director General's Report. Rome.
11. FAO (2003). *Trade reforms and food security: Conceptualizing the linkages*, Food and Agriculture Organization of the United Nation, Rome.
12. FAO (2006). *Policy Brief; Food amfd Agriculture Organization*, Issue 2.
13. FAO (2008). *An Introduction to the Basic Concepts of Food Security*,.
14. FAO (2014) *iran's fact Sheet on food and agriculture policy trends*,.
15. FAO (2023). *the state of food security and nutrition in the world*, Rome.
16. Golay, Christophe (2009). *The Right to Food and Access to Justice: Examples at the*

- national, regional and international levels. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
17. HLPE (2017). Nutrition and Food Systems: A Report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security. Committee on World Food Security, Rome.
 18. United Nations (1975). Report of the World Food Conference, Rome 5-16, November 1974. New York.
 19. WFP (2009). "Hunger and Markets", World Hunger Series, WFP, Rome and Earthscan, London.
 20. WHO (2022). Food Safety'.int.
 21. World Bank (1986). Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries. Washington DC.

D) International Documents

22. First Additional Protocol to the Geneva Conventions, 8 June 1977
23. Second Additional Protocol to the Geneva Convention, 8 June 1977
24. UN, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966
25. The Universal Declaration of Human Right, 10 December 1948
26. The Geneva Conventions of 1949, 12 August 1949
27. Declaration of The Right to Development, 4 December 1986
28. Convention on The Rights of Persons with Disabilities, 30 March 2007
29. UN Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 3 January 1976

E) Websites

30. <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update/what-is-food-security>
31. <https://www.who.int/health-topics/food-safety>
32. <https://www.fao.org/3/i7846e/i7846e.pdf>